

РОЗДІЛ ІV. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 347.441 (477)

ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ СТОРІН У ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ

Болокан І.В., к.ю.н., доцент

Запорізький національний університет

У статті досліджуються засоби захисту прав сторін у договірних зобов'язаннях, аналізуються недоліки в законодавчому врегулюванні та пропонуються шляхи їх вирішення.

Ключові слова: зобов'язання, засоби захисту прав, розірвання договору, одностороння відмова від договору, збитки.

Болокан І.В. ОБЯЗАТЕЛЬСТВЕННО-ПРАВОВЫЕ СРЕДСТВА ЗАЩИТЫ ПРАВ СТОРОН В ДОГОВОРНЫХ ОТНОШЕНИЯХ / Запорожский национальный университет, Украина
В статье исследуются средства защиты прав сторон в договорных обязательствах, анализируются недостатки в законодательном регулировании и предлагаются пути их разрешения.

Ключевые слова: обязательство, средства защиты прав, расторжение договора, односторонний отказ от договора, убытки.

Bolokan I.V. OBLIGATIONS AND REMEDIES OF THE PARTIES RIGHTS IN CONTRACTUAL RELATIONS / Zaporizhzhya national university, Ukraine
The article investigates the remedies of the parties to the treaty obligations, analyze the shortcomings in legislation and suggests ways to resolve them.

Key words: commitment, remedies, termination of the agreement, a unilateral renunciation of the contract, losses.

Суб'єкти цивільного права щодня вступають у договірні відносини, забезпечуючи таким чином повсякденні потреби свого буття. Майже кожен наш крок опосередковують договори. Проте укладання договору не завжди гарантує його належне виконання. Досить частими, на жаль, є випадки порушення контрагентами взятих на себе за договором зобов'язань, або неналежне їх виконання. *Метою цієї статті* є аналіз засобів захисту, якими можуть скористатись сторони за договорами в разі їх порушення, та виявлення недоліків у законодавчому врегулюванні цих засобів. На сьогодні, на жаль, майже відсутні комплексні дослідження із зазначених питань. Більшість наукових праць присвячено дослідженню лише якихось окремих аспектів зазначеної проблеми, таких, наприклад, як розірвання договорів, відмови від договорів, правової характеристики підприємницьких договорів. Зокрема дослідженнями цих питань займалися С.Є. Андреев, І.О. Дзера, В. Ігнатенко, В. Карпенчук, В.В. Луць, І.А. Сивачева, С. Соменков, А.І. Федотова.

Зобов'язально-правові засоби захисту цивільних прав забезпечують захист прав суб'єктів цивільного права, між якими існує цивільно-правове зобов'язання, тобто осіб, пов'язаних між собою певними правами та обов'язками. Як вірно зазначає І.В. Дзера, вони базуються на можливості застосовувати примусові заходи в правовідносинах з конкретно визначеними учасниками відносних правовідносин, у яких є уповноважена і зобов'язана особа [1, 138].

Загальновідомою та визнаною в доктрині цивільного права є класифікація зобов'язань на договірні та недоговірні, виходячи з якої зобов'язально-правові засоби захисту, у свою чергу, також можна поділити на договірні зобов'язально-правові та недоговірні зобов'язально-правові засоби захисту, які характеризуються властивими лише їм особливостями.

У договірних зобов'язаннях кредитор може захистити свої права шляхом:

- примусу боржника виконати обов'язок у натурі, наприклад, передати кредиторові майно у власність;

- розірвання договору;
- застосування мір відповідальності, передбачених договором.

Необхідність або можливість застосування договірних зобов'язально-правових засобів захисту виникає в разі порушення контрагентом умов укладеного ним договору.

Примус боржника виконати свій обов'язок у натурі – це загальна назва одного з договірних зобов'язально-правових засобів захисту, який у різних договорах виступає в різних формах, залежно від того, про який договір і про порушення якого обов'язку йдеться.

Примус боржника виконати свій обов'язок у натурі як зобов'язально-правовий засіб захисту цивільних прав визнають законодавства багатьох країн світу. Визнає такий засіб захисту і ЦК України. Так, ч.2 ст.16 закріплює один із способів захисту цивільних прав та інтересів – примусове виконання обов'язку в натурі. Закріплення в законодавстві зазначеного засобу захисту є важливим та необхідним, оскільки укладаючи той чи інший договір сторона звичайно є зацікавленою в його виконанні контрагентом. Якщо одна із сторін порушує свої договірні обов'язки, вона тим самим створює певні незручності для іншої сторони, адже остання вимушена шукати іншого контрагента, витрачаються час, кошти, руйнується довіра контрагентів один до одного. Звичайно ж потерпіла сторона може звернутись до інших засобів захисту (наприклад, застосувати міри договірної відповідальності або розірвати договір), але вони не завжди є адекватними та такими, що відповідають інтересам потерпілої сторони. Примусити боржника виконати свій обов'язок за договором у натурі означає винесення судом рішення, згідно з яким винна сторона повинна здійснити обов'язки, які вона взяла на себе, укладаючи той чи інший договір. Може мати місце і опосередкована форма такого примусу, що полягає в тому, що суд виносить рішення, згідно з яким контрагенту, який не виконав свого обов'язку за договором, забороняється здійснювати ті ж самі дії, що були предметом порушеного договору, стосовно інших осіб. Найбільш розвинутою така форма є в країнах загального права, де вона має назву судового наказу. У нашій країні зазначена форма не знайшла свого розповсюдження та законодавчого закріплення.

Але примус сторони до виконання її обов'язку за договором у натурі не є універсальним засобом захисту прав потерпілої сторони, адже її застосування не завжди можливо. Детально розробленим це питання є в загальному праві, де існує навіть певна класифікація випадків неможливості винесення рішення про виконання в натурі [2]. У вітчизняному праві немає такої детально розробленої системи умов, за яких пред'явлення позовів про примус боржника до виконання обов'язку в натурі є неможливим.

Обов'язки, які належить виконати, залежать від того, про який договір йдеться. Так, у договорах про оплатну реалізацію продукції, на наш погляд, до законодавчо закріплених обов'язків, що можна віднести до загального засобу захисту – примусу боржника виконати свій обов'язок у натурі – належать: вимоги про безоплатне усунення недоліків товару в розумний строк (ч.1 ст.678; ст.686; ч.1 ст.708 ЦК України); про заміну товару (ч.2 ст.678; ст.686; ч.1 ст.708 ЦК України); про заміну неналежних тари та (або) упаковки (ст.686 ЦК України); про заміну некомплектного товару на комплектний (ч.2 ст.684 ЦК України); про доукомплектування товару в розумний строк (ч.1 ст.684 ЦК України); про передання товару в належній тарі та (або) упаковці (ст.686 ЦК України); про прийняття товару та плату за товар (ч.4 ст.690 ЦК України); про оплату товару (ч.3,4 ст.692 ЦК України); про передання оплаченого товару (ч.2 ст.693 ЦК України); про заміну частини товару, що не відповідає асортименту, товаром в асортименті, який встановлено договором (ч.2 ст.672 ЦК України); про передання кількості товару, якої не вистачає (ч.1 ст.670 ЦК України).

У групі договорів про передачу майна в тимчасове користування потерпіла сторона може вимагати безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк (ч.2 ст.768 ЦК України); заміни товару (ч.2 ст.768 ЦК України); передання оплаченого товару (ч.1 ст.766 ЦК України).

У групі договорів про виконання робіт потерпіла сторона може вимагати: безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк (ч.2 ст.852; ч.1 ст.858; ч.2 ст.872 ЦК України); оплати роботи в разі знищення предмета договору підряду або в разі неможливості закінчення роботи через недоліки матеріалу, переданого замовником, чи внаслідок його вказівок про спосіб виконання роботи або якщо таке знищення чи неможливість закінчення роботи сталися

після пропущеного замовником строку прийняття виконаної роботи (ст.855 ЦК України); виготовлення іншої речі з однорідного матеріалу такої самої якості (ч.1 ст.872 ЦК України), якщо підрядником були допущені істотні відступи від умов договору побутового підряду або інші істотні недоліки в роботі, виконаній із матеріалу замовника; безоплатного перероблення проектно-кошторисної документації або здійснення необхідних додаткових пошукових робіт (ч.2 ст.891 ЦК України).

У групі договорів про надання послуг потерпіла сторона може вимагати: сплати суми боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення (ч.1 ст.1050 ЦК України); дострокового повернення частини позики, що залишилася в разі прострочення повернення чергової частини в договорі позики, яким встановлено обов'язок позичальника повернути позику частинами (ч.2 ст.1050 ЦК України); дострокового повернення частини позики, що залишилася в разі невиконання позичальником обов'язків, встановлених договором позики, щодо забезпечення повернення позики, а також у разі втрати забезпечення виконання зобов'язання або погіршення його умов за обставин, за які позикодавець не несе відповідальності (ст.1052 ЦК України).

Наступними договірними зобов'язально-правовими засобами захисту порушених прав є "розірвання договору" та "відмова від договору". Ці засоби захисту закріплюються в нормах ЦК, що регулюють окремі види договірних зобов'язань, та конкретизуються в договорах між суб'єктами цивільного права.

Розірвання договору та відмова від договору стають *договірними* зобов'язально-правовими засобами захисту цивільних прав, коли можливість їх застосування обумовлюється сторонами в договорі. Вони дозволяють припинити порушення прав або усунути перешкоди на шляху їх здійснення.

Розірвання договору як договірний зобов'язально-правовий засіб захисту передбачений ЦК України за порушення наступних цивільно-правових договорів: купівля-продаж (ст.659); дарування (ст.ст.726, 727; ч.3 ст.730); рента (ст.740); довічне утримання (догляд) (ст.ст.755, 756); найм (оренда) (ч.2 ст.768; ч.2 ст.769; ч.2 ст.773; ч.2 ст.776; ст.ст.783, 784); найм житла (ч.2,4 ст.825); позичка (ст.830; ч.2 ст.834); підряд (ч.2 ст.852); побутовий підряд (ч.3 ст.869; ч.1 ст.872); управління майном (ч.2 ст.1039).

Відмова від договору як договірний зобов'язально-правовий засіб захисту передбачений ЦК України за порушення наступних цивільно-правових договорів: купівля-продаж (ст.ст.660, 666, 678, 684, 690, 692, 695, 696); роздрібна купівля-продаж (ст.ст.700, 708); найм (оренда) (ст.ст.766, 782); підряд (ч.1 ст.848; ч.2,3 ст.849; ч.3 ст.859); будівельний підряд (ч.3 ст.879); страхування (ч.2 ст.997); ліцензійний договір (ч.2 ст.1110).

Аналіз статей ЦК України дає змогу стверджувати, що законодавець не надає в тексті ЦК визначень поняттям "розірвання договору" та "відмова від договору". Це, на наш погляд, є недоліком, який потребує усунення шляхом доповнення відповідних статей пунктами з визначеннями.

Аналіз тлумачних словників щодо визначень, наданих у них таким поняттям, як "розірвання" та "відмова" [3], також не дає однозначної відповіді на питання щодо співвідношення цих понять.

Поняття "розірвання договору" є більш широким і включає в себе поняття "одностороння відмова від договору". Це підтверджується наступними міркуваннями.

Регулюванню питань розірвання договору присвячена ст.651 ЦК України. Згідно з текстом цієї статті розірвання договору допускається у двох випадках: 1) за загальним правилом на розірвання договору повинна бути надана згода всіх сторін, та 2) інші випадки, встановлені законом або договором. До таких інших випадків, встановлених законом, належать передбачені законом випадки розірвання договору на вимогу однієї із сторін. Це можливо в разі істотного порушення умов договору та у зв'язку з істотною зміною обставин, якщо сторони не досягли згоди щодо розірвання та за наявності одночасно умов, передбачених ч.2 ст.652 ЦК України. Ще одним випадком можливості розірвання договору на вимогу однієї з сторін, що передбачений законом, є одностороння відмова від договору в повному обсязі. Це право законодавець надає особі у двох випадках: 1) у разі порушення умов договору (будь-якого порушення, а не лише суттєвого, як це передбачено для розірвання договору на вимогу однієї

сторони); 2) у разі бажання або необхідності припинити договірні стосунки між сторонами (це, як правило, має місце в разі укладення договору без визначення строку його дії).

Різняться і передбачені законодавцем порядки такого розірвання. Так, у разі розірвання договору на вимогу однієї із сторін через істотне порушення іншою стороною умов договору або через істотну зміну обставин у разі недосягнення сторонами згоди щодо розірвання, передбачений судовий порядок розірвання. Тобто сторона, для того щоб розірвати свої договірні стосунки, повинна звернутись із такою вимогою до суду шляхом подання позовної заяви.

Тоді як у разі використання такого засобу захисту, як "одностороння відмова від договору" (у разі порушення умов договору), якщо таке право передбачено законом або договором, звернення до суду є необов'язковим. Необхідним, на наш погляд, є лише попередження винної сторони про свою односторонню відмову від договору та причину такої відмови. Взагалі ЦК України майже не вміщує норм, які б законодавчо закріплювали обов'язок такого попередження. Виключенням є лише норми ч.2 ст.782 та опосередковано ч.2 ст.997. Але таке закріплення є необхідним для того, щоб не залишалось невизначеності в договірних стосунках сторін. Адже сторона має право вважати себе такою, що перебуває в договірних зобов'язаннях до тих пір, поки не отримує інформації про інше. Інший підхід міг би внести невизначеність у цивільний обіг і особливо негативно відбитися в сфері договірних відносин [4, 43].

Вітчизняний законодавець не визначився щодо моменту, з якого договір вважається розірваним у випадку використання стороною права на односторонню відмову від договору. У ст.653 ЦК України згадується лише про момент, із якого зобов'язання вважається зміненим або припиненим у разі домовленості сторін та в разі розірвання договору в судовому порядку. Тому вважаємо, що ч.3 ст.653 ЦК України повинна бути доповнена реченням такого змісту: "Договір вважається розірваним або зміненим із моменту, коли одна сторона дізналася або повинна була дізнатися про односторонню відмову від договору іншої сторони, якщо інше не передбачено законом, договором".

Коли ми говоримо про порядок розірвання договору – судовий чи позасудовий – необхідно мати на увазі, що одностороння відмова від договору все ж таки непрямо може перерости в судовий процес, адже інша сторона завжди може оспорити таку відмову в суді та вимагати визнання односторонньої відмови від договору недійсною. Суд у даному випадку може або підтвердити право сторони на односторонню відмову, або визнати її недійсною. У разі, коли суд підтвердить право сторони на односторонню відмову від договору, моментом, з якого договір буде вважатись розірваним, буде момент доведення до відома контрагента свого рішення про відмову від договору.

Правовим наслідком односторонньої відмови від договору в повному обсязі є розірвання договору (ч.3 ст.651 ЦК України), а це означає, що оскільки одностороння відмова від договору в повному обсязі є одним із способів розірвання договору, у разі застосування стороною наданого їй права на односторонню відмову від договору вона повинна дотримуватись вимог про додержання встановленої законодавством форми розірвання. Згідно зі ст.654 ЦК України розірвання договору вчиняється в такій самій формі, що й договір, який розривається, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із звичаїв ділового обороту. Тобто, за загальним правилом, при усному оформленні договору його розірвання також узгоджується усно, розірвання письмового договору повинно бути оформлено шляхом обміну листами, телеграмами, а також шляхом підписання сторонами угоди про розірвання договору. При розірванні правочинів, укладення яких потребує державної реєстрації договору, розірвання правочину в цьому випадку також повинно бути зареєстровано [5, 82-83].

Але так оформлюється лише результат відмови від договору в повному обсязі – розірвання. Що ж стосується форми самої відмови, то оскільки законодавець не визначився на цей рахунок, вважаємо, що вона може бути будь-якою, аби задовольнити потерпілу сторону.

Необхідність попередження про відмову від договору передбачена в ЦК України у випадках надання сторонам права відмовитись від подальшого виконання договору, або укладення його на новий термін, або у випадку бажання чи необхідності припинити договірні стосунки в договорах, термін дії яких не зазначено (наприклад, чч.1,2 ст.1044; ч.2 ст.763; ч.1 ст.1142; ч.2 ст.1026; ч.1 ст.822; ч.1 ст.1126; ч.1 ст.825; ч.1 ст.834; ст.935; ч.2 ст.939; ч.3 ст.997).

При цьому законодавець визначає різні строки для попередження – 7 днів, 30 днів, 1 місяць, 3 місяці. Іноді законодавець використовує навіть такі оціночні поняття, як "розумний строк" (наприклад, ст.935 ЦК України).

Перелік випадків необхідності попередження про розірвання договору через суттєве порушення його умов не такий вже й великий, лише три статті – ч.3 ст.825, ч.3 ст.834, ч.3 ст.1110 ЦК України. Терміни для погодження теж різні – 3 місяці, 6 місяців. Перелік зазначених статей щодо обов'язкового попередження про розірвання договору або про односторонню відмову від договору є вичерпним, отже у всіх інших випадках таке попередження є необов'язковим.

Таким чином, підсумовуючи співвідношення понять "розірвання договору" та "одностороння відмова від договору в повному обсязі", необхідно зазначити наступне:

- одностороння відмова від договору в повному обсязі є одним із способів розірвання договору на вимогу однієї із сторін;
- одностороння відмова від договору в повному обсязі як засіб захисту може мати місце в разі порушення умов договору;
- одностороння відмова від договору в повному обсязі як засіб захисту надається потерпілій стороні хоча і досить часто, але не завжди. Згідно з ч.3 ст.651 ЦК України право на таку відмову повинно бути встановлено законом або договором;
- одностороння відмова від договору в повному обсязі здійснюється без звернення до суду і є простим і ефективним засобом самозахисту, що передбачений ст.19 ЦК України.

Законодавець прямо зазначає, що одностороння відмова від договору в повному обсязі є одним із способів розірвання договору в ст.907 ЦК України, хоча в цій статті він використовує термін "шляхом": "договір про надання послуг може бути розірваний, у тому числі шляхом односторонньої відмови від договору...". Але це майже єдина норма, де законодавець використовує зазначену конструкцію.

У тексті ЦК України законодавець поряд із розглянутими поняттями використовує поняття "одностороння відмова від зобов'язання". Поняття "одностороння відмова від зобов'язання" є більш широким поняттям, ніж поняття "розірвання договору" та "одностороння відмова від договору". Цього висновку можна дійти, згадавши загальновизнане в доктрині цивільного права положення щодо поділу зобов'язань на договірні та недоговірні. Тобто поняття "розірвання договору" та "одностороння відмова від договору" є лише частиною поняття одностороння відмова від зобов'язання і входить до тієї його частини, що регулює договірні зобов'язання.

Наступним засобом захисту, яким може скористатись кредитор у договірних зобов'язаннях, є застосування мір відповідальності. Щодо цього засобу захисту хотілось би зазначити наступне.

Договірною вважається відповідальність у формі відшкодування збитків, сплати неустойки, втрати завдатку або позбавлення суб'єктивного права за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, яке виникло з договору [6, 831].

Застосування мір цивільно-правової відповідальності виступає засобом відновлення порушеного майнового права власника – кредитора. Найбільш поширеними в договірних відносинах є такі засоби захисту (у разі порушення контрагентом умов договору), як відшкодування збитків та застосування штрафних санкцій.

Вимагати відшкодування збитків потерпіла сторона може в будь-якому разі, коли такі збитки їй завдані, що ж стосується штрафних санкцій, їх стягнення можливо лише в разі, якщо це передбачено договором або законом.

ЦК України передбачає відшкодування боржником завданих збитків у наступних випадках: у разі вилучення за рішенням суду товару в покупця на користь третьої особи на підставах, що виникли до продажу товару, якщо покупець не знав або не міг знати про наявність цих підстав (ч.1 ст.661); ненадання покупцеві можливості негайно одержати повну і достовірну інформацію про товар у місці його продажу (ч.3 ст.700); неможливості відновлення речі (ч.2 ст.779); втрата або пошкодження транспортного засобу (ст.803); порушення замовником свого обов'язку сприяти підрядникові у виконанні роботи у випадках, в обсязі та в порядку, встановлених

договором підряду (ч.1 ст.850); нез'явлення замовника за одержанням виконаної роботи або іншого ухилення замовника від її прийняття (ч.2 ст.874); невиконання або неналежне виконання підрядником обов'язків за договором будівельного підряду (ч.2 ст.885); невиконання або неналежне виконання замовником обов'язків за договором будівельного підряду (ст.886); виявлення недоліків у науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних роботах (ч.2 ст.900); невиконання або неналежне виконання договору про надання послуг за плату (ч.1 ст.906); невідбуття поїздки пасажира з пункту пересадки внаслідок запізнення транспортного засобу, який доставив його в цей пункт (ч.3 ст.922); прострочення доставки вантажу (ст.923); непередання поклажодавцем речі на зберігання, якщо він у розумний строк не попередив зберігача про відмову від договору зберігання (ч.2 ст.939); втрата (нестача) або пошкодження речі зберігачем (ч.1 ст.951); у разі втрати, нестачі або пошкодження речі, зданої до камери схову (ч.3 ст.972); у разі невиявлення управителем майна належної турботливості про інтереси установника управління або вигодонабувача (ч.1 ст.1043). Договором між підприємцями може бути встановлена умова, згідно з якою можливе відшкодування збитків за будь-яке порушення того чи іншого договору.

Штрафними санкціями в господарському праві визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити при порушенні ним правил здійснення господарської діяльності, невиконанні або неналежному виконанні господарського зобов'язання. Це легальне визначення, яке надається в ГК України.

ЦК України передбачає окремо деякі порушення умов договору, за які винна сторона зобов'язана сплатити неустойку. Це такі порушення, як прострочення продавцем або виготовлювачем усунення недоліків товару і невиконання вимоги про надання в користування аналогічного товару на час усунення недоліків (ч.5 ст.709); невиконання наймачем обов'язку щодо повернення речі (ч.2 ст.785); невиконання або неналежне виконання підрядником обов'язків за договором будівельного підряду; невиконання або неналежне виконання замовником обов'язків за договором будівельного підряду (ст.866); у разі несплати страховиком страхувальникові або іншій особі страхової виплати (ст.992); у разі несвоєчасного повернення позичальником речі, визначеної родовими ознаками (ч.1 ст.1050).

Цивільне законодавство, на відміну від ГК України, визнає неустойкою (штрафом, пенею) не лише грошову суму, а й інше майно, яке боржник повинен передати кредиторіві в разі порушення боржником зобов'язання. Ця неузгодженість між ЦК України та ГК України повинна бути усунена, на наш погляд, у бік визнання неустойкою не лише грошової суми, а й іншого майна, адже у договірних відносинах нерідкими є випадки відсутності грошових коштів на рахунках, але достатньої наявності у винної особи майна. Тому використання не лише грошової, а й майнової форми неустойки дозволить більш оперативно і зручніше для сторін вирішити питання щодо стягнення штрафних санкцій.

Не зовсім вдалою, на наш погляд, є спроба законодавця дати визначення однієї з форм неустойки – штрафу – як неустойки, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання. За відсутності в попередньо діючому цивільному законодавстві визначення поняття "штраф" доктриною було вироблено декілька варіантів штрафу [7, 797], одним з яких був штраф, визначений у конкретній грошовій сумі. Нам здається, обмеження штрафу лише однією формою є недоцільним, адже в деяких відносинах сторін більш бажаною та ефективною може виявитись інша форма.

Особливістю пені як різновиду неустойки є те, що вона стягується лише за прострочення (несвоєчасне виконання) грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання. Пеня стягується за кожний день прострочення боржника за грошовим зобов'язанням аж до повного погашення ним боргу (до повного виконання грошового зобов'язання), тобто це безперервно нарастаюча сума за кожний день прострочення визначеного часу.

Нарахування пені може бути обмежене певним терміном або розміром. Прикладом є Закон України "Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань" від 22.11.1996 р., ст.3 якого встановлює, що розмір пені, передбачений ст.ст.1 та 2 цього закону, обчислюється від суми простроченого платежу та не може перевищувати подвійної облікової ставки НБУ, що діяла в період, за який сплачується пеня.

Існує також протиріччя між положеннями ЦК та ГК України щодо співвідношення можливості стягнення заподіяних збитків та штрафних санкцій. Згідно з положеннями ЦК України стягнення збитків та штрафних санкцій є незалежними один від одного, і якщо за порушення договірних зобов'язань можливе стягнення штрафних санкцій, то вони стягуються в повному розмірі незалежно від відшкодування збитків. ГК України закріплює дещо інше: якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлено штрафні санкції, то збитки відшкодовуються в частині, не покритій цими санкціями. На наш погляд, положення ЦК є більш виправданими та відповідають реаліям часу, адже штрафна неустойка стимулюватиме належне виконання договорів, тобто дотримання договірної дисципліни.

Відшкодування збитків та сплата штрафних санкцій є правовими наслідками порушення зобов'язання лише в разі, якщо такі наслідки встановлені договором або законом.

Склад збитків законодавець визначає в ст.22 ЦК України та ч.2 ст.224 ГК України. Окрім цього, сторони мають право за взаємною згодою заздалегідь визначити погоджений розмір збитків, що підлягають відшкодуванню у твердій сумі або у вигляді відсоткової ставки залежно від обсягу невиконання зобов'язання або строків порушення зобов'язань сторонами. Такі збитки отримали назву заздалегідь погоджених.

Окрім відшкодування збитків та застосування штрафних санкцій сторони можуть скористатись і такою можливістю, наданою їм ГК України, як застосування оперативного-господарських санкцій. Такими визнаються засоби оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушення зобов'язання, що застосовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку. Це законодавче визначення оперативного-господарських санкцій, яке закріплено в ч.1 ст.235 ГК України. Майже таке саме визначення надається і доктриною [8, 604]. Але оперативного-господарські санкції не є мірами цивільно-правової відповідальності, адже вони не відновлюють початкового майнового стану потерпілої сторони, а спрямовані на запобігання конкретним порушенням у майбутньому, виконують забезпечувальну функцію, мають застережливий характер і можуть застосовуватись в оперативному порядку одноособово управненою стороною без звернення до юрисдикційного органу.

ГК України в ст.236 встановлює перелік оперативного-господарських санкцій, що не є вичерпним, і сторони в договорі можуть передбачити інші.

Оперативного-господарські санкції застосовуються без попередження, пред'явлення претензії та без звернення до судових органів. Умовою їх застосування є застереження про можливість їх застосування в договорі. У договорі конкретизується і порядок їх застосування. Підставою для застосування оперативного-господарських санкцій є факт порушення договору контрагентом. У разі незгоди з застосуванням оперативного-господарських санкцій зацікавлена сторона може звернутись до суду із заявою про відміну такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням.

Оперативного-господарські санкції можуть застосовуватися одночасно з відшкодуванням збитків та стягненням штрафних санкцій. Як зазначає Р.Б. Шишка, такі санкції, як правило, мають місце при неодноразовому порушенні зобов'язання [9, 606].

Підсумовуючи, зазначимо, що з наданих цивільним законодавством засобів захисту прав сторін у договірних зобов'язаннях найбільш універсальним є відшкодування збитків, адже його застосування дозволяє швидко відновити майновий стан потерпілого від порушення договірних зобов'язань. Не менш важливими є такі засоби захисту, як примус боржника виконати свій обов'язок у натурі, розірвання договору та відмова від договору, застосування мір договірної відповідальності. Вибір стороною договору, чиї права порушено, того чи іншого зобов'язально-правового засобу захисту залежить від характеру порушень її прав та змісту необхідного захисту. Проте законодавче врегулювання цих засобів не можна визнати досконалим, адже необхідним є доповнення цивільного законодавства нормами з визначення понять "розірвання договору", "одностороння відмова від договору"; визначення в нормі ст.653 ЦК моменту, з якого договір вважається розірваним; приведення у відповідність норм цивільного та господарського законодавства у питаннях застосування договірної відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзера І.О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / І.О. Дзера. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 255 с.
2. Халфина Р.О. Договор в английском праве. – М.: Издательство академии наук СССР, 1959. – 320 с; Самонд и Вильямс. Основы договорного права. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1955. – 704 с; Ласк Г. Гражданское право США (право торгового оборота). – М.: Издательство иностранной литературы, 1961. – 774 с.
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. члена-корреспондента АН СССР Н.Ю. Шведовой. – М., 1989. – 926 с. – С. 469, 665; Новый тлумачний словник української мови у трьох томах. Т. 1 Укладачі: проф. В.В. Яременко; к.ф.н. О.М. Сліпушко – К.: Аконті, 2001. – Т. 1. – 928 с. – Т. 2. – 864 с. – С. 311; Толковый словарь русского языка / Гл. редакция Б.М. Волин, Д.Н. Ушаков. Сост. проф. В.В. Виноградов, Г.О. Винокур, Б.А. Ларин, С.И. Ожегов, Б.В. Томашева. Т. 2. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1938. – С. 926, 927; Толковый юридический словарь бизнесмена. Изд-е 4-е стереотипное / Автор-составитель М.А. Баскакова. Под общ. ред. В.М. Хинчука и В.Б. Ляндра. – М.: Контракт, 1993. – 494 с. – С. 298.
4. Соменков С.А. Расторжение договора в одностороннем порядке / С.А. Соменков // Государство и право. – 2000. – № 4. – С. 42-45.
5. Андреев С.Е., Сивачева И.А., Федотова И.А. Договор: заключение, изменение, расторжение. Учебно-практическое пособие. – М.: Проспект, 1997. – 376 с.
6. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – Ч.1 – 864 с.
7. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – Ч.1 – 864 с.
8. Предпринимательское право Украины: учебник / [Шишка Р.Б., Сытник А.М., Левков В.Н. и др.]; под ред. Р.Б. Шишки. – Х.: Эспада, 2001. – 624 с.
9. Предпринимательское право Украины: учебник / [Шишка Р.Б., Сытник А.М., Левков В.Н. и др.]; под ред. Р.Б. Шишки. – Х.: Эспада, 2001. – 624 с.

УДК 347.763

ДОГОВІР ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖУ: РЕАЛЬНИЙ ЧИ КОНСЕНСУАЛЬНИЙ?

Самойленко Г.В., к.ю.н., доцент

Запорізький національний університет

Стаття присвячена дослідженню правової природи договору перевезення вантажів, його характеристики як реального чи консенсуального договору шляхом аналізу його теоретичних правових конструкцій та діючого законодавства. Аргументується позиція автора щодо існування двох видів самостійних, але взаємопов'язаних та взаємообумовлених договорів – договору перевезення вантажу та договору про надання транспортного засобу та позиція щодо визнання договору перевезення реальним договором.

Ключові слова: договір перевезення, вантаж, відправник, перевізник, транспортний засіб, укладання договору.

Самойленко Г.В. ДОГОВОР ПЕРЕВОЗКИ ГРУЗА: РЕАЛЬНИЙ ИЛИ КОНСЕНСУАЛЬНИЙ? / Запорожский национальный университет, Украина

Статья посвящена исследованию правовой природы договора перевозки грузов, его характеристики как реального или консенсуального договора путем анализа его теоретических правовых конструкций